

14. Ярошенко Т.М. Проблема страждання в філософсько-етичній спадщині А.Шопенгауера і С.К'єркегора: компаративний аналіз: Автореф. ... к. філософ. н. – Львів, 2003.
15. Пісні кохання. – К., 1986.
16. Войтович Валерій. Українська міфологія. – К., 2005.
17. Шопенгауэр А. Смерть и ее отношение к неразрушимости нашей сущности // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – Мн., 1992.
18. Франко Іван. Поезії В.Забіли // Франко Іван. Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1982. – Т. 37.

О.М.Капленко

Образ долі у поезії Віктора Забіли

Доля є одним із універсальних мотивів художньої творчості. Перелік таких універсалій можуть поповнити Любов, Слава, Істина, Самотність, Смерть тощо. "Міфологема "долі", – як стверджують Т.Князевська та А.Огурцов, – відіграє величезну роль у традиційних культурах минулого й теперішнього, ... вона пов'язана з ціннісними орієнтаціями особистості, її релігійними настановами і менталітетом. ... Образ, метафора й поняття "долі" – одна з найважливіших ознак ментальності й тим самим культури. Певна настанова щодо долі, своєрідне ставлення до долі – це характеристика будь-якої людини, ознака повсякденного обриса колективної свідомості, що знаходить своє вираження в багатьох символічних модусах культури" [5, с. 177]. Пробуючи окреслити коло таких модусів, С.Філоненко вибудовує такий асоціативний ряд понять, як "фатум, рок, невідворотність смерті, прокляття, необхідність, причинність, детермінованість, закономірність, веління неба, фаталізм, пророцтво, випадок, випадковість, збіг обставин тощо. Традиційні символи долі – колесо фортуни, шальки терезів, запис на камені, свічка, дорога, мандри, води потойбічної річки, нитка, астральні символи – зірки, сузір'я (Зодіак), місяць" [11, с. 248].

Поняття долі має свої дефініції. Так, за енциклопедичним словником "Міфи народів світу", доля – це "уявлення про неосяжну силу, дією якої обумовлені як окремі події, так і все життя людини й соціального колективу" [6, с. 471]. За філософським словником, доля потрактовується як "суб'єкт-об'єктна універсалія культури, котра фіксує уявлення про подієву наповненість часу конкретного буття, характеризується телеологічно артикульованою цілісністю і завершеністю" [8, с. 1003]. У філософсько-міфологічному контексті поняття долі постає як результат експлікації і рефлексивного осмислення названої універсалії, або у вужчому сенсі –

філософсько-міфологічна персоніфікація, яка моделює сакрального суб'єкта конфігурування подієвості життя індивіда чи Космосу. До речі, такий суб'єкт дії найчастіше мислиться за принципом зовнішньої детермінанти (Бог, фатум), хоча, за іншою інтерпретацією, зовнішньою щодо долі детермінантою (автором долі) постає сам суб'єкт – доля мислиться як продукт усвідомленого її творення (останню тезу красномовно ілюструють вислови типу: "людина – творець і господар своєї долі") [8].

Точкою семантичного дотику двох названих версій потрактування долі у європейській культурі виступає ідея про необхідність гідної реалізації того, що "написано" на твоїй долі.

В історії світового і вітчизняного літературного процесу пік зацікавлення мотивом долі співпадає із розквітом романтизму. Цьому є свої пояснення, адже, виходячи з єдності макрокосму і мікрокосму (людини), романтична лірика поставила людину у центр перетину світових сил і законів, у нерозривний зв'язок із природою, всесвітом, суспільством та Богом як вічною животворною силою. Свідомість її не вичерпується сферою розуму, як це твердили просвітителі: внутрішня сутність людини виходить за сферу практичного мислення в царину почуття. Відтак, "особливим у романтичному світогляді, – як стверджує А.Сініцина, – стає посилена увага до людської особистості, її долі, її національного способу буття, а також проблеми самопізнання" [9]. Дійсно, діахронічний зріз вітчизняного літературного процесу демонструє доволі активне культивування образу долі у 30–60-ті роки XIX століття. Свідченням цьому є творчість Л.Боровиковського, А.Метлинського, Є.Гребінки, М.Костомарова, О.Афанасьєва-Чужбинського, М.Петренка, а особливо – Т.Шевченка.

Не виходить за межі цього контексту і Віктор Миколайович Забіла. Як і у більшості поетів-романтиків, коло тем, що панували в художній свідомості Забіли, не надто широке. Категорія долі постає однією із ключових у межах його поетичної уяви, оскільки сприймається як іще одна авторська спроба дати відповідь на засадниче у світосприйманні романтичної особистості питання, котре, за формулюванням Є.Нахліка, звучить як "відчуття й визнання таємничого зв'язку людської долі з трансцендентною сферою" [7, с. 162].

У варіанті Віктора Забіли маємо власне романтичний тип зв'язку ліричного героя і його долі: сакральний "автор" долі не співпадає із індивідом, а відтак, домінуючим предметом лірики романтизму стає образ байдужої долі, непривітної та жорстокої, зреалізованої за проектом "іншого", "зовнішнього" щодо суб'єкта буття:

Тяжко мені се сказати,
Не моя в сім воля,

За що ж мене так карає,
За що злая доля?

**

Люта доля щастя мое
Кинула у воду
Глибокою да й сказала:
"Шукай собі броду".

**

А такий вже уродився,
Мабуть, я на світі;
Безталанний і безщасний,
Щоб свій вік судити.

Романтична естетика на різних рівнях демонструє тісний зв'язок із фольклорною традицією: "Найголовнішими ідеями українського романтизму є ідеї історизму, народності та фольклору як етнографічного джерела пізнання української історії" [9]. Романтизм набагато розширив творчі можливості художнього використання фольклору. Спираючись на власну інтуїцію, письменники-романтики використовують загальні принципи фольклорно-міфологічного мислення, образну систему, трансформують той чи інший сюжет. Образ долі, безсумнівно, також має фольклорне походження. Вірування в долю – своєрідного двійника людини – дуже давні в світогляді нашого народу. Так, дослідник С.Килимник [4] зазначає, що найперше Доля людини (яка персоніфікується) приходиться у час її народження. Наші далекі предки приходили до долі обумовлювали Родом-Рожаницями, цебто душами дідів-прадідів, опікунами роду, домашнього вогнища. Інколи й душі покійників називали Долею, і вони вважалися хатніми богами. Для того, щоб Доля була добра, її потрібно задобрити, умилостивити, тому Рожаницям, Богині Долі приносили подарунки та безкровне жертвоприношення.

Вищою силою в далеких передхристиянських часах, що визначала життя і буття, вважалася сила-доля, яку пізніше замінив християнський Бог, котрий дарує її людині. Часто долю добру чи лиху дає мати, а то й батько. Цей момент особливо прописаний у поетів-романтиків. Так, скажімо, у Т.Шевченка "ці уявлення проартикульовано з акцентом на неспроможності матері дати дитині бажану долю" [7, с. 166]. У Віктора Забіли ж ми не знаходимо чітко прописаного "материнського коду". Натомість показовою є поезія, де автор звертається до батька, покладає на нього відповідальність за долю свого сина:

Нащо, тату, ти покинув
Мене сиротою?

Чому мене не взяв малим
В могилу з собою?
І я б вічним сном у землі
Спав, а не журився б;
Не знав би я в світі горя,
Світом не нудився б.

Якщо дихотомічна модель "доля-мати" уповні не реалізувалася у творчості В.Забіли, то інша фольклорна традиція фактично стала засадничою для художньої реалізації образу долі у поета. Звернемося знову до книги С.Килимника "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні" [4]. Свято Долі відзначалось за старим стилем 24 листопада, а за новим це свято збігається зі святом дівочої долі – св. Катерини. Це свято серед численних жіночих свят є найзнаменнішим, воно започатковує період сватань і весіль. У залишках колишніх обрядодій збереглися окремі форми ворожінь – вечорниці, ворожіння про Долю, ворожіння про нареченого і наречену, обряд кликання "до каші" тощо. З особливим нетерпінням чекали хлопці обряду "Кликання судженого до каші", чи "Закликання Долі до каші". Ця глибока філософська містерія – свято Долі-Катерини – без найменшого сумніву, свято еротичне, свято причарування кохання, любові, Долі. Це підтверджують і всі гадання, і самі вечорниці, і традиційна їжа, і піст хлопців, і своєрідність співів, і магія провидіння, вияв високої пошани до тієї непереможної і невблаганної Долі. Такою ж невблаганною виявилася доля і для Віктора Забіли. Не судилося йому бути із коханою обраницею, а тому провідним мотивом його поезії є нереалізація щасливої долі з коханою:

Сонце зійде – я нуджуся,
І заходить – плачу:
Котру люблю дівчиноньку,
Тієї не бачу.

**

А я бідний, безталанний,
Без пари, без хати:
Не досталось мені в світі
Весело співати...

Цей мотив реалізується переважно через констатацію страдницького життя ліричного героя поезії В.Забіли. Апогеєм цього мотиву є незавуальований автобіографізм, коли поет щиро зізнається:

Ой, дівчинонько,
Дівчино мила!
Хто ж це співає?

Віктор Забіла,
В котрого серце
Билось і б'ється, –
Над його слізками
Доля сміється, –
Бо він з душою,
Без долі тільки, –
Без неї на світі
Жить дуже гірко.

Часто вихід на трансцендентний рівень осмислення долі у поезії Забіли здійснюється через конкретну "приземлену" життєву ситуацію, на низування підкреслено матеріальних цінностей (образи худоби, грошей), що яскраво контрастує із переживаннями ліричного героя:

Без худоби сиротині
Тяжко в світі жити;
Хоч який він буде чесний,
Все буде тужити...

**

Не поспробує у світі
Він у парі жити:
Хто тепер без грошей стане
Вірно вік любити?

Самоідентифікація ліричного героя В.Забіли як "безталанного" суголосна контексту романтичної естетики, зокрема мотиву безрезультатного пошуку своєї долі:

Проживаю вже піввіка,
Да не найду долі,
Живу в світі безталанний,
Гірш, чим у неволі.

І як підсумок – страждання моделює песимістичну перспективу для ліричного героя:

І чим далі, і чим далі,
То все мені гірше!

Від мотиву нереалізації долі-кохання Віктор Забіла приходять до мотиву смерті. Спочатку він вкраплюється натяками на трагічний фінал:

Злая доля однімає
У мене дівчину;
Мене й мучить, мене й гонить
Живого в могилу.

Але зрештою прямо проговорюється лексема "смерть", семантично наповнюючись значенням завершеного проекту індивідуальної долі:

Пугач мені так годиться;
Стогне, не співає;
Нехай стогне коло мене
Да смерть возвіща.

Щодо індивідуального суб'єкта, то розуміння долі як завершеної цілісності буття зумовлює особливу оцінку статусу смерті: тільки стосовно завершеного життєвого шляху можливо говорити про долю як таку, що здійснилася чи справдилася. З-поміж філософів цікаву діалектику долі і смерті висловив А.Мальро: "Смерть перетворює життя на долю" [8, с. 927].

М.Яценко озвучує дихотомічний зв'язок мотиву долі і смерті у творчості українських романтиків: "Нарікання на долю, ворогів у багатьох українських поетів 30–60-х років стає лейтмотивом усієї творчості... та нерідко поєднується з лейтмотивом смерті" [3, с. 304].

Відтак, підсумовуючи розмову про реалізацію у поезії Віктора Миколайовича Забіли образу долі як однієї із базових романтичних категорій, варто виокремити окремі пункти тематичної парадигми. Йдеться про такі дихотомічні структури, як доля-кохання, доля-страждання та доля-смерть. Усі вони генетично закорінені або ж у фольклорну традицію, або ж у контекст романтичної естетики. Разом з тим Віктор Забіла зумів наситити образний ряд своїх поезій оригінальним, так би мовити, суто "забілівським" пафосом, який і сьогодні вирізняє його вірші з-поміж інших численних звершень та робить їх неоціненним надбанням вітчизняної поетичної скарбниці.

Література

1. Болотіна Є.В. Доля як предмет філософського дискурсу (соціально-філософський аналіз феномена): Автореф.... к. філос. н.: 09.00.03 / Донецький національний технічний ун-т. – Донецьк, 2002.
2. Иванов П. Народные рассказы о Доле // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор. А.П.Пономарьов. – К.: Либідь, 1991. – С. 342–374.
3. Історія української літератури. ХІХ століття: Навч. посібник: У 3 кн. – Кн. 1 / За ред. М.Т.Яценка. – К.: Либідь, 1995.
4. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Вінніпег, 1955.
5. Князевская Т., Огурцов А. Судьба: метафора, идея, культура // Вопросы философии. – 1992. – №7.
6. Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. – Т. 2. / Гл. ред. С.А.Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1982.
7. Нахлік Є. Доля // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю.Барабаш, О.Боронь, І.Дзюба та ін.; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 162–184.

8. Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

9. Сініцина А. Історико-філософські ідеї українського романтизму (П.Куліш, М.Костомаров): Автореф. ... к. філос. н. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І.Франка, 2001.

10. Українські поети-романтики. – К., 1987.

11. Філоненко С. Доля як творчість. Творчість як доля (на матеріалі прози Оксани Забужко) // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. 6: Лінгвістика і літературознавство. – К.: Знання України, 2001. – С. 248–256.

Т.О.Сидоренко

Естетика поетичного простору в творчості В.Забіли (постбарокова ретроспекція)

Не слід шукати в поезії В.Забіли того, чого там немає. Натомість потреба заглибитися в символіку просторових координат у його текстах, в естетичні витoki цієї символіки більш ніж очевидна.

Свідомо не торкаючись теми поетичного біографізму в творчості В.Забіли (про це гіпердостатньо сказано в українському літературознавстві багатьма дослідниками), виокремимо три домінуючі фактори, що ідентифікують поета як самодостатнього, талановитого майстра слова. Перший фактор – це залежність поета від фольклору; другий – не менша залежність від впливу Т.Г.Шевченка аж до фрагментарної стилізації під його манеру письма; третій – лірично-меланхолійне переплавлення на поетичну мову власних (авторських) депресивних душевних нашарувань, що в цілому надає його поезії абсолютно мінорної настроєвості.

Мінорне у Забіли все: і тематика, і мотиваційне начало, і характери персонажів, і сам поетичний хронотоп, у рамках якого вони зображені. Проаналізуємо одну із складових поетичного хронотопу в творчості Забіли – просторову перспективу.

Поетичний простір автор вибудовує за вертикальним принципом: небо, сонце, зорі, місяць, хмари – це верхня просторова межа; поле, земля, ліс, річка, море, берег, дуброва, пуща, могила, двір, хутір, хата – це нижня просторова межа. Обидві межі об'єднані наймасштабнішою, безмірною просторовою категорією – "світ".

Образ світу можна сприймати як багатомінливий, емоційно наповнений організм, центротворною фігурою якого є ліричний герой, що постійно нарікає на свою гірку долю. Тому світ водночас є однією з клю-